

- 28.ЦДДА. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 469.
 29.ЦДДА. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 2454.
 30.ЦДДА. – Ф. 321. – Оп. 1. – Спр. 103.
 31.Отражение политического настроения на жизни т-в // Хроника учреждений мелкого кредита. – 1906. – №10.
 32.Труды съезда деятелей агрономической помощи местному хозяйству (10-19 февраля 1901 г.). – У 2-х ч. – М., 1901.
 33.Труды съезда представителей земств и сельских хозяев Юга России. 7-19 сентября 1910 г. – Екатеринослав, 1910.
 34.Кульжный А.Е. Областной Южно-русский съезд по упорядочению хлебной торговли в Екатеринославе 11-17 июня 1913 года // Кооперативная жизнь. – 1913. – №14–16.
 35.Труды областного съезда по упорядочению хлебной торговли на Юге России состоявшегося 11-16 июня 1913 г. в г. Екатеринославе. – Екатеринослав, 1913. – Вып. I.
 36.Прилежаев И. Первый Всероссийский сельскохозяйственный съезд в г. Киеве // Заветы. – 1913. – №10. – Отд. 2.
 37.Труды 1-го Всероссийского сельскохозяйственного съезда в Киеве 1-10 сентября 1913 г. – Б.м., б.д. – Вып. I.
 38.Труды съезда деятелей по кустарной промышленности в С.-Петербурге. 1902 г. – СПб., 1902.
 39.Труды съезда деятелей по кустарной промышленности в С.-Петербурге 1910 г. – СПб., 1910. – Т. II.
 40.Хижняков В. Кооперация на кустарном съезде // Кооперативная жизнь. – 1913. – №11. – Т. I.

*Надійшла до редколегії 22. 04. 2008 р.
 Затверджена до друку 23. 06. 2008 р.*

УДК 94(477) “1917”: 335

В.В. Ромащенко

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ РУХ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (БЕРЕЗЕНЬ-КВІТЕНЬ 1917 р.)

***Анотація.** У запропонованому дослідженні розглянуто питання відродження національної свідомості серед солдат-українців у перші місяці після Лютневої революції. Аналізуються погляди лідерів Центральної Ради на місце української армії у боротьбі за державну систему.*

***Аннотация.** В предложенном исследовании рассмотрено вопрос возрождения национального сознания среди солдат украинцев в первые месяцы после Февральской революции. Анализируются взгляды лидеров Центральной Рады на место украинской армии в борьбе за государственную систему.*

***Summary.** In the offered research the question is revival of national consciousness among Soldiers-Ukrainians in the first months after February revolution. The views of leaders of Central Council into place of Ukrainian Army in the fight for the state system are analysed.*

Відновлення державної незалежності України наприкінці ХХ ст. викликало колосальний інтерес широких верств населення до проблем української історії. Однією з таких варто вважати національно-визвольну боротьбу 1917–1921 рр., а надто її початковий і багато в чому визначальний період – добу Центральної Ради.

Протягом останніх кільканадцять років історична наука зробила помітні успіхи у цій царині. Однак, не всі питання отримали належну оцінку. До переліку таких, що потребують особливої уваги дослідників, належать проблеми пов'язані із українським військовим рухом, його джерел і ставлення до нього з боку керівництва.

Деякі аспекти військового руху серед солдат-українців висвітлені у спогадах безпосередніх учасників революційних подій в Україні у 1917 р. Отак, М. Грушевський і В. Кедровський намагалися всіляко наголосити на неабиякому розмахові національного пробудження вояків української національності [1; 2]. Досить цікавою у цьому контексті виявилася мемуари М. Галагана [3], який на той час перебував у одній із фронтних військових частин. У працях Д. Дорошенка [4] та Н. Полонської-Василенко [5] увага акцентована на постаті М. Міхновського,

як одного із ініціаторів військового руху в Україні. У свою чергу П. Мірчук [6], розглядає його агітаційно-просвітницьку діяльність серед військових Києва.

Стосовно розширення географії українського військового руху цікавими є спогади Ю. Тютюнника [7], В. Пилишенка [8], С. Шрамченка [9]. У них знайшли своє відображення події, що відбувалися на Півдні України, зокрема й серед моряків Чорноморського флоту.

Свої погляди на військове питання в цілому залишили М. Грушевський [10], В. Винниченко [11]. Про окремі думки лідерів Центральної Ради щодо потреб власної армії, дізнаємось із мемуарів Н. Авраменка [12].

Серед сучасних дослідників потрібно відзначити праці В. Солдатенка [13], В. Верстюка [14], В. Голубка [15]. Зокрема, В. Голубко розглядає український військовий рух під кутом зору утворення української армії періоду Центральної Ради. У свою чергу, В. Сергійчук [16], С. Литвин та А. Лубенець [17] досліджують питання, пов'язані з розгортанням українського військового руху на Чорноморському флоті.

Однак, для всебічного розуміння державотворчої діяльності політичних та військових діячів періоду Центральної Ради, зважаючи водночас на зростаючий інтерес української громадськості до проблем Збройних Сил України в умовах сьогодення, надто актуальною залишається тема запропонованого дослідження. Мета розвідки – з'ясувати ключові чинники піднесення військового руху серед солдат-українців у перші місяці Української революції і ставлення до нього українських політичних кіл.

Український національний рух набув значного розмаху відразу після повідомлень про перемогу Лютневої революції в Петрограді. Проте надалі він розвивався доволі спонтанно, без належної підтримки з боку громадськості України [18, 43]. У таких умовах найбільшого піднесення досягнув у лавах солдат-українців російської армії [19, 43]. В історичній літературі це явище отримало назву – український військовий рух (як форма участі багатомільйонних солдатських і матроських мас у державотворчих процесах [15, 10]. Невдовзі він став, як зауважує В. Голубко “не тільки органічною складовою загальнонаціонального руху, а й його генератором” [15, 31]. А на думку іншого дослідника, В. Верстюка, “мав насамперед соціальний і політичний характер” [14, 72].

Саме солдати української національності, що служили в імперській армії, одними з перших прореагували на заклик утвореної в березні 1917 р. Центральної Ради до згуртування української громадськості з метою “добре пізнати всі свої потреби, рішуче за них заявити і створити кращу долю на своїй землі” [20]. У подальшому представники військових формувань брали активну участь у різноманітних політичних акціях, що їх проводили лідери Центральної Ради. Отак, до київської маніфестації, яка відбулася 19 березня 1917 р., за інформацією очевидця, долучилося біля 30 тис. українського війська [21].

М. Грушевський пояснював вибух національного пробудження серед українців “у шинелях” тим, що “у військах взагалі зібрався самий цвіт, сама сила громадянства” [1, 16]. В. Кедровський, з цього приводу влучно зазначив: “Вояцтво в першу чергу й найінтенсивніше захопилась ідеєю національного відродження. Тому, що в лавах його було найбільш тої української інтелігенції, яка ніколи не поривала зв'язків з народом”. Мається на увазі “народне вчительство, лікарі, агрономи та так званий *земський третій елемент*” [2, 161]. Подібних висновків дійшла й військовий історик З. Стефаніва на сторінках колективної праці “Історія українського війська” [22, 82].

Свою роль у патріотичному (національному) піднесенні також відіграла любов до Батьківщини, рідної землі. Це почуття вочевидь вспонукало військовослужбовців “духовно та організаційно відокремлюватися й гуртуватися поміж собою” [23, 8]. З цього приводу своїми враженнями ділився М. Галаган: “Українська стихія, той дух Божий, пересякала наскрізь організм нашого полку; але це було справді щось настільки стихійне і елементарно-природне, що його майже ніхто вже не помічав” [3, 201].

У своїх працях Д. Дорошенко [4, 245], а за нею Н. Полонська-Василенко [5, 52], називають ініціатором зародження українського військового руху М. Міхновського, як відомо, “самостійника” за переконаннями. На їхню думку, саме він зі своїми однодумцями (П. Волошин, О. Сахно-Устимович, Ю. Ган, В. Павелко, І. Луценко) проводив величезну агітаційно-просвітницьку

роботу серед українського вояцтва [24, 11]. Прихильники повної самостійності України, розуміючи, що для цього потрібно буде пройти тривалий шлях боротьби, звертали увагу головно на армію. Українських військовиків, які пройшли вишкіл та відповідний морально-психологічний гарт на фронтах Першої світової війни, розглядали як “прекрасний революційний матеріал, якому лише треба вказати ціль і напрям чину” [25, 52].

Діяльність М. Міхновського та його однодумців у березні 1917 р. можна подати в наступному хронологічному порядку:

– 6 березня М. Міхновський провів перше українське підготовче віче Київського гарнізону за участю 211 осіб [5, 14];

– 9 березня відбулися перші збори українських військовиків, які “ухвалили вважати себе за Тимчасову Військову Раду” [26, 44];

– 11 березня Військова рада ініціювала скликання Віча Українських солдатів і офіцерів, кількість учасників перевищувала тисячу військових (На ній було прийнято рішення “організувати український охочекомонний полк з вільних од військової служби людей” та “обрано Тимчасове військове Бюро, зложене з 7 членів” [4, 246];

– 16 березня відбулася “Ширша Військова Нарада залоги Києва й його околиць”, головою якої було обрано полковника П. Волошина, а до президії ввійшли сотник О. Сахно-Устимович, поручник М. Міхновський, а також хорунжі Ган і Лук’янів [4, 246].

Отже, не викликає сумнівів, що ініціаторами військового руху в Києві були прихильники української самостійності, помітне місце серед яких займав М. Міхновський. Наслідком їхньої діяльності стала поява Військового Клубу ім. Гетьмана П. Полуботка та Українського Військового Організаційного Комітету.

Зазначені організації мали виконувати координуючу функцію зі створеними українськими військовими організаціями в інших містах України та поза її межами. Виходило так, що Організаційний Військовий Комітет мав гуртувати українські військові частини, залишаючи ідеологічну роботу у війську Військовому Клубові ім. П. Полуботка [22, 84].

Із наявних джерел довідуємося, що діяльність українських самостійників не обмежувалася лише Києвом. За їхньої безпосередньої участі український військовий рух зазнав свого розвитку в Одесі, а провідну роль у цьому відіграв Іван Луценко. Саме він 6 квітня 1917 р. скликав Військову Раду військовослужбовців Одеси. На цьому зібранні було “затверджено статут організації, переведено вибори й прийнято для організації назву: Одеський Український Військовий Кіш” [8, 24]. Його діяльність мала поширюватися на Одеський воєнний округ, Чорноморський флот і на Румунський фронт.

Усе ж український військовий рух розвивався здебільшого за ініціативою самих же вояків-українців, які виявляли “посилений потяг до самоорганізації в окремі частини” [7, 37]. Саме в такий спосіб розгорталися події в Сімферополі. За свідчення Ю. Тютюнника, “з ініціативи самих козаків постало питання звести в “ротах” усіх українців в окремі чети (“взводи”)” [7, 85]. Уже згодом у місті було створено, за ініціативи Сімферопольської української громади, Український військовий клуб ім. гетьмана П. Дорошенка. Його ядром став 33-й стрілецький запасний полк. На середину квітня 1917 р. військовий клуб нараховував близько десяти тисяч членів [27, 9].

Самочинне розгортання українського військового руху мало місце і в інших містах колишньої Російської імперії. Зі спогадів Д. Дорошенка довідуємося про існування українських військових організацій у Тернополі, Харкові, Катеринославі, Москві, Мінську [4, 247]. У праці В. Кедровського є інформація про проведення 23 квітня “віча Українців 674 пішого Золотоніського полку” [2, 165]. Водночас сучасний історик В. Іванець констатує цілком однозначно: “На початку весни в Керчі існував Український військовий гурток” [28, 57].

Військовий рух українців знайшов свій вияв і серед моряків. Ідеться передусім про Чорноморський флот, де вони становили 75-80% [29, 147]. Повідну роль у цьому відіграв український гурток “Кобзар” на чолі з директором Севастопольської державної жіночої гімназії В’ячеславом Лощенком. Його організували ще до революції, а з її початком (березень 1917 р.), коли можна було діяти цілком легально, до його лав залучили чимало українських моряків. Згідно свідчень В. Пилишенка, ця структура “стала на чолі цілого українського руху в

Чорноморській флоті й зорганізувала Раду Української Чорноморської Громади” [8, 23]. Як наслідок, на “кінець квітня 1917 року на переважній більшості кораблів... флоту, в сухопутних частинах Севастопольської морської фортеці, в частинах морської авіації було створено українські ради і гуртки” [16, 64].

На противагу М. Міхновському, керівники Центральної Ради, як доречно стверджує В. Солдатенков, “не мали чітких уявлень про роль власної армії у майбутніх змаганнях за українську державність” [30, 215]. У цьому контексті, цікавими виглядають фрагменти зі спогадів Н. Авраменка. Зокрема, у розмові з ним С. Петлюра зазначав: “Війні скоро кінець, і буде вона остання. Армія не потрібна, заступить її охоча міліція” [12, 201]. Теж саме міркував ще більший “демобілізатор” – В. Винниченко. Згодом, коли вже можна буде переосмислити все пережите, він у праці “Відродження нації” так пояснить тогочасне ставлення до національного руху в армії та утворення власного (українського) війська: “Для нас свідомість і національна організація війська були під той час потрібні не як технічна, фізична, чисто військова сила, а як моральна, як ще один і сильний доказ нашої дозрілості й необхідності реалізації наших домагань” [11, 138-139].

Отже, український військовий рух, не отримавши належної підтримки з боку керівництва Центральної Ради, продовжував розвиватися в наступні місяці революційного 1917 р. Сукупно він охоплював десятки–сотні тисяч солдат української національності, причому як у тилу, так і на фронті. Залишаючись “офіційно напіввизнаним”, відіграв вагому роль у державотворчих процесах. Вочевидь ця проблема потребує окремого дослідження.

Література:

1. Грушевський М. Новий період України за роки від 1914 до 1919. – К.: Либідь, 1992. – 42 с.
2. Кедровський В. 1917 рік: Спогади. – Вінніпег: Тризуб. – 1967. – 526 с.
3. Галаган М. З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.): Документально-художнє видання – К.: Темпора, 2005. – 656 с.
4. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923. Т. 1. – К.: Темпора, 2002. – 320 с.
5. Полонська-Василенко Н. Історія України 1900–1923 рр. – К., 1991. – 136 с.
6. Мірчук П. Трагічна перемога. – Торонто, 1954. – 63 с.
7. Тютюнник Ю. Революційна стихія // Дзвін. – 1991. – №7. – С. 84–95.
8. Пилишенко В. Чорноморці в українській революції // Альманах УНС на 1977 рік. – С. 22-27.
9. Шрамченко С. Українська воєнно-морська політика в Криму у 1917–1918 рр. // Хроніка 2000. – 2000. – №34. – С. 252–258.
10. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во “Знання”, 1991. – 240 с..
11. Винниченко В. Відродження нації. – К.; Відень, 1920. – Ч.1. – 348 с.
12. Авраменко Н. Спомини запорожця: Документальне видання. – К.: Темпора, 2007. – 456 с.
13. Солдатенков В. Становлення української державності і проблема збройних сил (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) // Укр. іст. журнал. – 1992. – №5. – С. 38–51.
14. Верстюк В. Український національно-визвольний рух (березень–листопад 1917 р.) // Укр. іст. журнал. – 2003. – №3. – С. 63–80.
15. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів: Кальварія, 1997. – 288 с.
16. Сергійчук В. Український Крим. – К.: УВС, 2001. – 304 с.
17. Литвин С., Лубенець А. Будівництво Українського військово-морського флоту у добу Центральної Ради: здобутки та помилки. // Воєнна історія. – 2002. – №2.
18. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – К.: Темпора, 2003. – 608 с.
19. Рахманний Р. Досвід і пересторога з української революції 1917 року // Альманах Гомін України на 1987 рік. – С. 42–54.
20. Нова Рада. – 1917. – 25 березня.
21. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – 19 березня.
22. Стефанів З. Історія українського війська. – Т.2. – К.: Варта, 1995. – 463 с.
23. Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних сил 1917–1921. – К.: Україна, 1995. – 206 с.
24. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. – 315 с.

25. Самостійна Україна. – К.: Діокор, 2002. – 80 с.
 26. Мартос Б. Визвольний здвиг України. – 1989. – 320 с.
 27. Шатайло О. Генерал Юрко Тютюнник. – Львів: Світ, 2000. – 144 с.
 28. Іванець А. Українізація сухопутних військових частин у Криму (1917 р.). // Укр. іст. журнал. – 2001. – №1. – С. 53–62.
 29. Грембіцький В. Чорноморська проблема України // Альманах УНС на 1998 рік. – 1998. – С. 144–157.
 30. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999. – 976 с.

*Надійшла до редколегії 30. 04. 2008 р.
 Затверджена до друку 23. 06. 2008 р.*

УДК 94(477) “1918”

О.О. Колосова

ПИТАННЯ АКСІОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ГЕТЬМАНАТУ 1918 р. У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЇЇ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

***Анотація.** В статті на широкій документальній базі аналізується проблема правового забезпечення урядами України соціальної політики, зокрема – її урегулювання в період Гетьманату Павла Скоропадського. Автор робить висновок, що система заходів гетьмана і уряду Української Держави в соціальній сфері були направлені на максимальний захист всіх прошарків населення.*

***Аннотация.** В статье на широкой документальной базе анализируется проблема правового обеспечения правительствами Украины социальной политики, в частности – её урегулирования в период Гетманата Павла Скоропадского. Автор делает вывод, что система мероприятий гетмана и правительства Украинской Державы в социальной сфере были направлены на максимальную защиту всех слоев населения.*

***Summary.** The article deals with the problem of juridical regulation of social policy realized by Ukrainian government, in particular during the period of Hetmanat of P.Skoropadskiy. The author comes to a conclusion that the system of legislative enactments realized by hetman and Ukrainian state in social sphere were aimed at maximal defense of all sections of the population.*

Тривалий час в історіографії (у тому числі – українській) побутувала думка про “антисоціальний характер” влади Павла Скоропадського. З одного боку, такий погляд на політику Гетьманату поширювали більшовики, а з іншого, – політичні опоненти гетьмана з українського табору (спочатку в Україні, а потім на еміграції). Звинувачень було багато, але основна їхня канва полягала у тому, що з установленням режиму П. Скоропадського в Українській Державі задовольнялися інтереси кількісно незначної соціальної групи (великих землевласників), тоді як основні “народні маси” не вважалися гетьманським урядом за повноправний суб’єкт/об’єкт економічних, політичних і власне будь-яких інших суспільних і правових відносин.

“Архівна революція” 1990-х рр., відкритий доступ до багатьох документів, преси, джерел персонального походження дали можливість дещо інакше поглянути на цю проблему. Наразі метою нашої студії є постановка питання соціальної політики Гетьманату, а точніше – спроба виявити “обсяг” урядової уваги не тільки до основних категорій населення тогочасної України, але й до менш забезпечених (таких як інваліди, біженці і т. ін.). Мета статті спонукає до вирішення такого завдання: з’ясувати, соціальною чи антисоціальною у тогочасному розумінні була політика урядів П. Скоропадського у квітні – грудні 1918 р.

У сучасній українській історіографії лише декілька авторів приділили скільки-небудь уваги соціальній політиці Гетьманату [1-3]. Але й надалі невирішеними залишаються проблеми її історичної оцінки та вивчення власне юридичної бази цієї політики. У своїй розвідці пропонуємо зупинитися на офіційних документах, що зберігаються в архівах України, та пресі періоду Гетьманату, яка дає чимало свідчень про урядову політику у зазначеній галузі.

Однією із нагальних проблем політики П. Скоропадського було врахування складної соціально-демографічної ситуації в Україні у зв’язку із втратами на фронтах Першої світової війни. Україна, як